

SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA

INSTITUTUM SANCTO ATHANASIO NOMINATUM

ATHANASIANA

58

Nyíregyháza
2025

ATHANASIANA
a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola folyóirata

Főszerkesztő:
Véghseő Tamás

A szerkesztőbizottság tagjai:
Dobos András, Görföl Tibor, Garai Péter, Odrobina László, Szilágyi Barnabás,
Németh István, Földvári Katalin, Szegvári Zoltán

A folyóirat Tudományos Tanácsadó Testületének tagjai:
S.E.R. Dr. Orosz Atanáz, megyéspüspök, Miskolci Egyházmegye
S.E.R. Dr. Martos Balázs Levente, segédpüspök, rektor, Központi Papnevelő Intézet,
Prof. Baán István, professor emeritus, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
Prof. Dolhai Lajos, rektor, Egri Hittudományi Főiskola
Prof. Kustár Zoltán, tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Református Hittudományi
Egyetem, Őszötvetségi Tanszék
Prof. Thomas Mark Németh, tanszékvezető egyetemi tanár, Bécsi Egyetem, Teológiai Kar,
Történeti Teológiai Intézet
Prof. Puskás Attila, tanszékvezető egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
Hittudományi Kar
Prof. Em. Szentmártoni Mihály SJ, professor emeritus, Pontificia Università Gregoriana
Prof. Várnai Jakab, tudományos munkatárs, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola

A szerkesztőség címe:
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
H 4400 Nyíregyháza
Bethlen G. u. 13–19.
Tel./Fax: +36/42/597-600
www.szentatanaz.hu/ / athanasiana.kiadvanyok@szentatanaz.hu

Postacím:
H-4401 Nyíregyháza, Pf. 303.

Felelős kiadó:
Galambvári Péter mb. rektor

© Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2025

ISSN 1219-9915

Megrendelhető a fenti címek bármelyikén
Az egyes számok ára: 1.000 Ft

ODROBINA LÁSZLÓ

Az első századok „keresztény” házasságai a római és a rabbinikus jog keretrendszerében

TARTALOM: 1. Házasságfogalmak; 1.1. Házasság a római jogban: vegyesházasságok igen; 1.1.1. *Matrimonium iustum*; 1.1.2. *Matrimonium iuris gentium*; 1.2. A zsidó házasságjogi felfogás: vegyesházasságok nem; 1.3. A keresztények házasságkötési gyakorlata; 1.4. Változások a jogi helyzetben: Caracalla, 212: jogi dichotómia; 2. A keresztény házasság koncepciójának kialakulása; 2.1. Szalamiszi Epiphánios; 2.2. Antiochiai Ignác; 2.3. Callixtus; 2.4. Alexandriai Kelemen; 2.5. Órigenész; 2.6. Tertullianus; 2.7. Cyprianus; 2.8. Veronai Zénó; 2.9. Milánói Ambrus; 2.10. Jeromos; 3. Konklúzió

Amikor Szent Pál megfogalmazza a keresztény házasságról szóló tanítását, teszi ezt korának zsidó, illetve hellenisztikus (római) jogi közegében, ahol a házasságnak pontos definíciói voltak. Az első keresztény írók pedig ezeket a szakaszokat kommentálva fejtik ki nézeteiket az általuk elképzelt „keresztény” házasságról. A kereszténység azonban hamar kilép a zsidóság adta történelmi keretek közül, s belép a hellenizmus, illetve a római birodalom társadalmi környezetébe. Ennek a kornak a szerzői tehát szükségképpen egy némiképp módosult jogi helyzetben kommentálják a néhány száz évvel korábban a keresztény házasságról leírt páli tanításokat, ahol szavaik – a jogi helyzet változásának függvényében – már nem feltétlen jelentik ugyanazt, amit az apostol idejében értettek rajta az emberek, s nem feltétlen jelentik ugyanazt, amit akár egy generációval később gondolnak majd az érintett szakaszokról az ő utódaik.

Ebben a kontextusban különösen érdekes a három fenti közösségben vizsgálni a házasság fogalmát és intézményét: mennyire volt a házasságkötés vallási esemény a zsidóknál és mennyire a rómaiaknál (köthetett-e há-

zasságot egy keresztény a zsidó vagy a római szertartások szerint), miben állt maga a zsidó és a római házasságkötés a gyakorlatban, s mit jelentett, mit jelenthetett később a keresztény házasság ebben a változó korszakban. Paradox módon ez utóbbi kérdésre leginkább úgy kaphatunk választ, ha megvizsgáljuk, milyen véleménnyel voltak az ókori egyházi írók a három fenti vallási közösség tagjainak egymással kötendő házasságairól.

Jelen tanulmány¹ arra vállalkozik tehát, hogy a rabbinikus és a római jogi házasságkoncepció összevetése után néhány ókeresztény szerzőnek elsősorban a vegyesházasságokra vonatkozó szöveghelyeiből kiindulva mutassa be a keresztény házasság gondolatának főbb mérföldköveit – s választ kapjunk arra a kérdésre is, hogy mennyiben beszélhetünk keresztény házasságról a kereszténység első évszázadaiban, mielőtt az általánosan elfogadott vélemény szerint a kereszténység 380-ban államvallássá lett volna a *Cunctos populos* kezdetű rendelettel (*CTh* 16,1,2), amíg tehát a kereszténységnek a római (illetve a zsidó) vallás közegében kellett megélnie hétköznapijait.

1. 1. Házasságfogalmak

1.1. Házasság a római jogban: vegyesházasságok igen

1.1.1. *Matrimonium iustum*

A rómaiak a házasságot nem jogi intézménynek, hanem olyan pusztán társadalmi ténynek tekintették, amely ugyanakkor jogi következményekkel jár.²

Ha mélyebben megvizsgáljuk a római jog szellemiségét annak érdekében, hogy lássuk, milyen jogi típusú házasság fordulhatott elő ilyen helyzetben, azt látjuk, a *matrimonium iustum* tekintetében nem lett volna gond a vallásilag egyes házasságokkal, ezt a fajta házasságot ugyanis egyértelműen házasságnak tekintette mindenki, függetlenül attól, hogy milyen vallásúak voltak a felek. Ugyanis Rómában, a két római jogú polgár között

1 A tanulmány a XV. Magyar Ókortudományi Konferencián (Esztergom, 2024. május 25.) elhangzott előadás írott változata.

2 Max Kaser: *Das römische Privatrecht I*, München, 1971, 266.; Pietro Dacchino: *Storia del matrimonio cristiano alla luce della Bibbia: Inseparabilità e monogamia*, Storia del matrimonio cristiano alla luce della Bibbia (Editrice Elle di Ci, 1989), 43–44.

ebben a korban általános házasságkötési forma,³ az úgynevezett *manus* nélkül kötött házasság nem járt semmiféle hivatalos vagy nyilvános vallási szertartással, melyet esetleg egy papnak kellett volna kiszolgáltatnia,⁴ mivel a rómaiaknál a házasság pusztán házassági szándékkal (*affectio maritalis*) történő együttélés volt, amit valamilyen módon ki kellett fejezni. Ez a kifejezés lehetett házassági szerződés vagy akár az az egyszerű tény, hogy a férj bevezette a feleségét a saját lakásába (*ductio in domum mariti*):⁵ s ezáltal ők már egy házaspárnak minősültek, ami annyit jelentett, hogy közösen vállalkoztak gyermeknemzésre és családalapításra. Nem volt szükség hivatalos beavatkozásra vagy vallási megerősítésre – még ha lehetőség is volt vallási szertartásokkal kísérni az *affectio maritalis* kifejezését. Az állami házasságfelügyelet tehát továbbra is szinte teljesen hiányzik, és a házasság létrejöttéhez nincsenek előírt vallási szertartások sem.⁶ Összefoglalva tehát ha a két különböző valláshoz tartozó személy római polgár volt, akkor ők köthettek *matrimonium iustum*-ot – tekintet nélkül a vallási hovatartozásukra.

1.1.2. *Matrimonium iuris gentium*

Gond a vegyesházasságokkal elvileg akkor jelentkezhetett, ha a házassulandók nem voltak római polgárok, s így a helyi népjog szerint (*matrimonium iuris gentium*) kellett házasságot kötniük, a szerint a helyi népjog szerint, amelyikhez tartoztak. Amennyiben a helyi népjog a rómaihoz hasonló ténykérdésnek tekintette a házasságot, ahol a vallási szertartás nem volt lényeges eleme a házasságkötésnek,⁷ akkor a vallásilag vegyes házasság nem

3 Ld. Angelo Di Berardino: *Istituzioni della chiesa antica*, Manuali 12, Venezia, 2019, 404.

4 Ld. Dacquino, 1989, 152.; 169–177; 182. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a házasságkötés egyetlen aktusát sem kísérték volna vallási cselekmények, de ezeket a cselekményeket a menyasszony apja a saját házában vagy a vőlegény házában végezte, és ezek a vallási cselekmények nem voltak a házasság kötelező elemei.

5 Ld. Kaser, 1971, 275.; Dacquino, 1989, 151.

6 Kaser, 1971, 314–316.

7 Az ókori görögöknél a házasság első lépése, az eljegyzés (engyésis) után következett a második, az „esküvő” (gámos), amely eredetileg egy áldozattal kezdődött (Zeusznak, Apollónnak, Hérának, Artemisznak vagy Aphroditének), amelyet a családapa otthon mutatott be, hivatalos papság részvétele nélkül. Ezt követte a vacsora, a menyasszony átadása (ékdotis) a vőlegénynek az após által, majd elkísérték a menyasszonyt a vőlegény házába, végül a vőlegény „leoldozta” a menyasszony övét a hálósobában.

jelentett problémát:ebben az esetben a római jogéhoz hasonló „liberális szemlélettel”⁸ nézve a házasság itt is a gyermeknemzésre és a családalapításra létrejött, társadalmilag elfogadott gazdasági közösség volt.⁹

Na de akkor ha a római, illetve a helyi népjog ilyen liberális természetű volt, akkor mégis mit jelentettek a házassági akadályok (mint amilyen elsősorban a különböző társadalmi osztályokhoz való tartozás, vagy akár a rabszolgaság volt), ha ezek megléte esetén is létrejött a házasság az általunk vizsgált korban? Talán azt, hogy ilyen esetekben a különböző jogrendszerekben (amelyekhez az érintettek tartoztak) a házassághoz kapcsolódó jogi hatások nem érvényesültek a házassági akadály ellenére a házasságot megkísérő felek vonatkozásában, ám a házasság *de facto* mégis házasság volt.¹⁰

Ha a házasulandó felek vagy legalább egyikük nem volt képes a házasságra (például mert rabszolga volt), az ő kapcsolatukat még mindig *de facto* házasságnak tekintették. Természetesen ez a kapcsolat sem hordozta ugyanazokat a jogi következményeket, mint a jogilag elismert házasságok.¹¹

Később, a hellenisztikus időszaktól kezdve, különösen Athénban és Egyiptomban, az esküvőkön egyre gyakrabban vettek részt papok és papnők, különösen Athéné és Démétér papjai. A vallási rítusok célja azonban nem a házasság érvényessé tétele, hanem a termékenység és az együttélés sikerének biztosítása volt. Az ókori görög világban nem tulajdonítottak nagy jelentőséget az egyetértés hangsúlyos kifejezésének: elegendő volt a pár „hallgatólagos beleegyezése”. Az egyetlen lényeges elem az eljegyzés volt, amely után a házasságkötés valójában „folyamatban volt”: a házasságot ekkor már megtörténtnek tekintették (ekekryatos gamos), míg az együttélés az eljegyzés nélkül nem volt elég a házassághoz. Ld. Dacquino, 1989, 71–78.

8 Ehhez ld. pl. Dacquino, 1989, 167–168.

9 Ld. Kaser, 1971, 270., Ulp.D. 24.1.13.1, and Max Kaser: *Ius gentium*, Granada, 2004, 117. A *matrimonium iuris gentium*-mal kapcsolatban maga Kaser emeli ki, hogy mi is a probléma: „Ein *matrimonium iuris gentium* haben uns die Römer aber nirgends überliefert”.

10 Vö. Kaser, 1971, 266.

11 Arról, hogy a Római Birodalom folyamatosan növekvő és fejlődő társadalma milyen hatást gyakorolt lassanként az ókori római jog merev és archaikus rendszerére, beleértve a házasság szabályozását is, lásd Dilton Ribeiro: Considerations on the Matrimonium Iuris Gentium: An Invitation to Compare Roman Law and International Human Rights Law, *The Journal of Social Science* 90 (2023), 5–20.

1.2. A zsidó házasságjogi felfogás: vegyesházasságok nem

Ha viszont a helyi népjogot a rabbinikus zsidó jogra értjük, s azt vizsgáljuk, hogy a rabbinikus jogrendszer szerint létrejöhetett-e vegyesházasság egy zsidó és egy nem zsidó fél között, akkor már sokkal nagyobb nehézségekkel szembesülünk, ugyanis a rabbinikus gondolkodás szerint a házasság csak két zsidó között jöhetett létre, ráadásul a zsidóság akkoriban nem vallási, hanem nemzetiségi, azaz olyan meghatározottságot jelentett, aminek a lényege nem a vallás, hanem a zsidó néphez tartozás volt:¹² így ha az egyik fél nem volt zsidó, akkor a házasságot a zsidók nem is tekintették házasságnak,¹³ hanem pusztán házasságon kívüli szexuális kapcsolatnak.¹⁴

További kérdés lehet az, hogy az általunk vizsgált korokban összeházasodhatott-e egy olyan vegyes házaspár, akik eredetileg mindketten zsidók (zsidó vallásúak) voltak, de egyikük később keresztény lett. Nos, a válasz attól függ, mennyire volt „látható” a kereszténnyé lett fél kereszténysége: ha ugyanis továbbra is betartotta a zsidó szokásokat,¹⁵ és így a jegyesség során a zsidó szertartásokat követték,¹⁶ akkor egyáltalán nem jelenthetett problémát egy ilyen vallásilag vegyes pár eljegyzésének és esküvőjének

12 Ld. Daniel Boyarin: *Judaism: The Genealogy of a Modern Notion*, New Brunswick, NJ, 2018, 12.

13 Ld. ehhez Ben-Zion Schereschewsky: *Mixed Marriage*, in: Menachem Elon (ed.): *The Principles of Jewish Law*, Jerusalem, 1975, 376–77. A rabbik szerint csak zsidók házasodhatnak törvényesen. A nem-zsidók *de facto* házassági kapcsolatot létesítenek a szexuális kapcsolódás révén, ám *de iure* képtelenek a házassági állapot létrehozására (bSanh 57b, jJev 2,6, 4a); ld. még Shaye J. D. Cohen: *The Prohibition of Inter-marriage: From the Bible to the Talmud*, *Hebrew Annual Review* 7 (1983), 29.

14 Ld. pl. Boaz Cohen: *Jewish and Roman Law: A Comparative Study*, New York, 1966, 133–140. Valószínűleg ez a magyarázata annak, hogy a tannák és az amorák korában miért volt a házasság részben vallási, részben polgári ügy; ld. még Ibidem 289. Az ókori vegyes házasságok zsidó szabályozásának részletes tárgyalásához vö. László Odrobina: *Le CTh 3,7,2 et les mariages mixtes*, *Acta Antiqua et Archaeologica* 31, Szeged, 2007, 233–278.

15 Ez különösen akkor igaz, ha elfogadjuk a legújabb kutatások eredményét, amely szerint a második század közepéig sem volt mindig egyértelmű, hogy a keresztények a zsidóktól különálló vallást követnek. Arról, hogy mennyire problematikus volt a zsidó és a keresztény kifejezések pontos jelentése abban az időben, lásd legutóbb Markus Vinzent: *Race, Ethnicity and Family in Late Antique Judaism and Early Christianity*, *Religions* 14/5 (2023. május 4.), 605–613.

16 Erről ld. pl. Dacquino, 1989, 181–182.

megszervezése. Annál is inkább ez lehetett a helyzet, mivel a jegyesség/házasságkötés nem feltétlenül rabbi előtt történt, hiszen a jegyesség és a házasságkötés a zsidóság esetében sem vallási, hanem családi esemény volt.¹⁷ S ez utóbbi mondatból az is következik, hogy tulajdonképpen egy zsidó és egy nem zsidó is köthetett házasságot, vagyis probléma nélkül összeházasodhattak, hiszen a házasságkötés családi esemény lévén, zsidó vallási szereplőknek nem kellett részt venniük, és hivatalos zsidó vallási szertartásokat sem kellett végrehajtani.

Az alcímben feltett kérdésre tehát, miszerint egy zsidó köthetett-e házasságot nem zsidóval, azt válaszolhatjuk, hogy igen, köthetett (valamiféle házassági kapcsolatot), mivel a házasság nem jogi intézmény volt, hanem afféle szerződés. Arra a kérdésre viszont, hogy az így megkötött vegyes házasságot a zsidó társadalom elismerte-e házasságként, a válasz egyértelműen nemleges, mivel a házasságnak nem minősülő vegyes szexuális kapcsolatból született gyermekek zsidó státusza kérdéses volt.

S ennyiben talán meg is egyezik a zsidó és a római jogi felfogás a házasságnak nem minősülő kapcsolatok tekintetében. Ami azonban különbözik, az az, hogy míg a rómaiakat nem zavarta, ha egy pár házasságon kívül él együtt (ennek még jogi elnevezése is volt: *concubinatus*), természetesen a keresztények általában nem fogadták el ezt a fajta együttélést, még ha voltak is kivételek,¹⁸ addig a rabbinikus gondolkodásban ez nem lehetett egy semleges döntés, mivel a vallásilag vegyes házasság azt is jelentette, hogy az egyik fél nem zsidó, s ennyiben a születendő gyermek sem lesz (teljes jogú) zsidó.¹⁹

Vegyesházasság ebben a tekintetben tehát egy pusztán zsidók lakta területen a zsidó jog szerint nem tudott létrejönni (mint ahogy ma sem

17 Ehhez ld. Dacquino, 1989, 57–58.

18 Ld. erről Di Berardino, 2019, 404–405: amikor nem lehetett (jogilag) normális házasságot kötni, például különböző társadalmi státuszú személyek vagy rabszolgák között – a lényeg ilyen helyzetekben a házassági hűség, a stabilitás és a kizárólagosság volt. Ld. még ehhez pl. László Odrobina: *Il 1 Cor 7,12–16 fra esegesi patristica e diritto romano, Il matrimonio dei cristiani: esegesi biblica e diritto romano*, Roma, 2009, 155–160. A továbbiakban: Odrobina 2009a.

19 Vö. Christine Hayes: *Gentile Impurities and Jewish Identities: Intermarriage and Conversion from the Bible to the Talmud*, Oxford, 2002, 147.

tudnak zsidó vallási házasságot kötni Izraelben a nem zsidók),²⁰ s az ókor kis közösségekből épülő társadalmában a házasság nélküli, a római jog *concubinatus*-ához hasonló pusztá együttéléshez való semleges hozzáállás sem volt értelmezhető.

1.3. A keresztények házasságkötési gyakorlata

A keresztények, különösen a kezdetekben, a helyi házassági szokásokat követték, természetesen kiküszöbölve belőle a pogány elemeket.²¹ Ha zsidó kulturájú területen éltek, akkor nagyjából nem lehetett gondjuk a zsidó házasságkötés egyetlen elemével sem, hiszen ezen elemek közül semmi nem állt szemben a keresztény tanítással.

Keresztény szempontból a klérusnak a 7. századig nem volt szerepe az eljegyzés, a 4. századig pedig a házasságkötés szertartásában, és az egész ügy családi esemény maradt. Megtartották a társadalmi környezetükben élő, a keresztény hittel nem ellentétes eljegyzési szokásokat:²² mint amilyen például a kézfogás (*dextrarum iunctio*) – különösen nyugaton –, a házastársi csók és esetleg az eljegyzési gyűrű volt. Az esküvőn a pogány elemek közül megtartott szokás lehetett a házassági okirat (*tabulae matrimoniales*) aláírása, amelynek tartalmi elemeit még az eljegyzéskor jegyezték le, de akkor csak a tanúk írták alá, és csupán az esküvőn adták át a vőlegénynek; ilyen eredetileg pogány elem lehetett a menyasszony különleges frizurája, a virágfüzér a menyasszony fején, a lakodalmi vacsora, a jegyes megkoronázása és a menyasszony átadása a vőlegénynek (ezt a szokást elsősorban keleten jegyezték le), a fáklyás esküvői menet a vőlegény házához, végül az ifjú pár belépése a hálószobába.²³ A 4. század újdonsága a menyegzői áldás, amelyet a keresztény közösség vezetője (a püspök vagy a pap) szolgáltat ki a párnak a menyasszony házában – ezzel felváltva a régi pogány vallási szertartást, és keresztény elemmel gazdagítva az egyébként civil házasságot. Ez az elem azonban ekkor még nem válik a házasság kötelező elemévé az

20 A témához ld. pl. Hanna Lerner: *Making Constitutions in Deeply Divided Societies*, Cambridge, MA, 2011, 214.

21 Ld. Dacquino, 1989, 182–183.; Di Berardino, 2019, 403.

22 Ld. Di Berardino, 2019, 401.

23 Ld. Dacquino, 1989, 190–259.

egyházi gyakorlatban:²⁴ a civil házasság enélkül is érvényes marad keresztény szempontból.²⁵

1.4. Változások a jogi helyzetben: Caracalla, 212: jogi dichotómia

Mint ahogy jól ismert, Caracalla 212-es törvényével a római jogot kiterjesztette a birodalom valamennyi szabad polgárára, azaz minden szabad polgár római polgárnak minősült.²⁶ A III. század közepétől tehát a zsidó polgárok esetében is előállhatott egy olyan dichotómia, amikor a házasság – zsidó szempontból – nem minősült házasságnak, ugyanakkor ha a római jognak megfelelt a pár, akkor házasságuk a római jog szempontjából házasságnak tekintették.²⁷

2. A keresztény házasság koncepciójának kialakulása

Szent Pál az Efezusiaknak írt levelében beszél arról, hogy a keresztények közötti házasság Krisztusnak és az egyháznak a misztikus képe. Ennél többet azonban technikailag nem mond arról, hogy mit jelent a keresztény házasság.

Ha azonban szemügyre vesszük azt a néhány rövid megjegyzést, kommentárt, mondatot, melyeket egyik-másik ókori egyházi író vagy zsinat tesz a részben keresztények által kötött vegyesházasságok tekintetében, akkor többre jutunk.

2.1. Szalamiszi Epiphánios

Epiphánios *Adversus Haereses* című művében az 1. Kor 7,36 magyarázatával próbálkozik – tévesen:²⁸ szerinte ugyanis azokról a szűzekről

24 Szemben azzal, amit egyedül Tertullianusnál olvashatunk ebben a tekintetben; ld. ehhez László Odrobina – Carlo Tibiletti: *Matrimonio: Riti liturgici, Sposalizio (procedura e liturgia)*, in: Angelo Di Berardino és Istituto Patristico Augustinianum (eds.): *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane II (F-O)*, Genoa – Milano, 2007, 3139–3142.

25 Ld. Dacquino, 1989, 212–224.; Di Berardino, 2019, 409–415.

26 Részletesen ld. Max Kaser: *Das römische Privatrecht II*, München, 1975, 33.

27 Kaser, 1975, 108.

28 A téves értelmezésről ld. László Odrobina: Szalamiszi Epiphániosz és a kontextusba helyezés fontossága, *Deliberationes. A Gál Ferenc Hittudományi Főiskola Tudományos Folyó-*

lenne itt szó, akik férfiak hiányában maradtak azok. Minthogy mármost az apostolok még a zsidó mentalitás szerint nevelkedtek, ezért az Evangélium hirdetését a régi törvény keretei között kezdték meg. Mivel pedig ez a régi törvény tiltotta, hogy zsidó lányok idegenhez menjenek férjhez (hogy ezzel ne legyenek bálványimádókká), az apostolok ezt a rendelkezést ellenkező értelemben alkalmazták: megtiltották, hogy a keresztények zsidókhoz adják lányaikat, mivel úgy gondolták, a vallás kezdetén gyengék még a keresztények, s gyenge a keresztény tanítás. Hiányoztak azonban a keresztény férfiak, így sok keresztény lány maradt vénlány, de mivel „égték a testi vágytól”, ezért sorozatosan követtek el szexuális kilengéseket. Az Apostol tehát látva, hogy nem lehet problémamentesen alkalmazni a régi törvényt az új helyzetre, felmentette ezen tilalom alól a lányos apákat, s lehetővé tette, hogy akár nem keresztényekhez is feleségül adják őket.²⁹

Epiphanius ezen leírásából kitűnik, hogy legalábbis Szent Pál idején nem volt semmilyen speciális keresztény jellege a házasságnak, sőt mi több, szerinte még az sem fontos nagyon, hogy a keresztények keresztényekkel házasodjanak, mint ahogy eredetileg meghagyták az egyház vezetői az apáknak, hogy ne adják lányaikat zsidó férfihoz: ennél fontosabb szerinte, hogy a lányok egyedül maradván ne éjjenek a vágytól, s kövessenek el emiatt nagyobb bűnöket, inkább menjenek tehát férjhez akár zsidóhoz is.³⁰

Ezen a helyen Epiphanius nyilvánvalóan egy zsidó házasságkötést vizionál, amelyről fentebb már tisztáztam, hogy nem tartalmazott semmilyen a kereszténységgel ellentétes elemet, így ebben az időben keresztény házasságról még nem beszélhetünk.

2.2. Antiochiai Ignác

Antiochiai Ignác Polikárpához írt levelében³¹ annyit ír, hogy a keresztény fiatalok házasságkötésük előtt kérjék ki a helyi egyházi előjáró/püspök

irata 2 (2009), 141–146. A továbbiakban: Odrobina, 2009b.

29 *Adversus haereses* 2,1,61,5, Epiphaniusz teológiájának a laikusok iránti toleráns jellegéről ld. pl. Aline Pourkier: *L'hérésiologie chez Epiphane de Salamine*, Christianisme antique 4, Paris, 1992, 393–405.

30 Epiphanius és az itt következő egyházi írók és zsinatok vegyesházasságok érintő kijelentéseiről és ezek kontextusáról, mélyebb értelmezéséről ld. Odrobina, 2007, 75–231.; Epiphaniusról *Ibidem*, 182–189.

31 Ign. Poly. 5,2.

véleményét. Ennél többet ugyanakkor nem szól a kérdésről, s valószínű, hogy akár zsidó, akár római/hellenisztikus görög formában kötöttek házasságot, maga a házasságkötés nem volt „kereszténynek” nevezhető.³²

2.3. Callixtus

Hippolytos *Elenchos* című művében³³ vádolja meg Callixtus pápát az-
zal, hogy nagy hibát követett el, amikor megengedte, hogy a keresztény
nők házasság helyett élettársi kapcsolatot kössenek keresztény férfiakkal:
Hippolytos ezt *adulterium*nak nevezi. A szintén Hippolytoshoz köthető
Traditio Apostolica ugyanezt a gondolatot tartalmazza, amikor előírja, hogy
aki nem tudja vállalni a szüzességet, az inkább nősüljön meg a törvény
szerint, mintsem hogy erkölcstelenkedjen.³⁴

Callixtus fenti megoldása nincs ellentétben a római joggal, csupán ki-
használja annak megengedő rendszerét,³⁵ amennyiben inkább élettársi
kapcsolatra buzdítja a keresztény előkelő lányokat egy alacsony sorbeli ke-
resztény férfival, mintsem hogy pogánnyal kössenek *matrimonium iustum*-ot.
– Ezzel szemben egyházi ellenfele, Hippolytos szerint a vallásilag vegyes
matrimonium iustum lett volna a követendő minta: keresztény házasságról itt
sincs szó tehát.³⁶

2.4. Alexandriai Kelemen

Kelemen a *Paidagógos* című művének egy helyén³⁷ úgy fogalmaz, hogy
amikor két keresztény köt házasságot, akkor a „házasság létrejön”. S bár
Kelemennek ezt a mondatát nem szokták a vegyesházasságok elleni meg-
nyilatkozásaként értelmezni, nagyon úgy tűnik, hogy pozitívan fogalmazva
ugyan, de mégis azt akarta ezzel mondani, hogy amikor viszont nem két
keresztény köt házasságot, akkor a házasság nem is jön létre. Ha pedig így

32 Odrobina, 2007, 80–81.

33 Hipp. Refut. 9,12,24–25.

34 Odrobina, 2007, 81–87.

35 Jean-Philippe Gaudemet: La décision de Callixte en matière de mariage, in Uó. (ed):
Sociétés et mariages, Strasbourg, 1980, 104–115.

36 Odrobina, 2009a, 155–160.

37 Cl. Paed. 1,4,10.

gondolta, akkor a fenti jogi levezetés értelmében persze ezt csakis teológiai szempontból fogalmazhatta meg így, hiszen a római jog szerint valamilyen házasság vagy házasságszerű együttélés *de facto* mégis létrejött.

2.5. Órigenész

Órigenész Pál apostolnak a Korintusiakhoz írt első levelét kommentálva³⁸ jut arra a következtetésre, hogy Pál értelmezésében nem minősül házasságnak az, ahol egy keresztény és egy pogány fél kötnek „jogilag” házasságot (természetesen csak a római jog vagy a helyi jog értelmében, hiszen ebben a korban nem beszélhetünk még kánonjogról). Ennek ellenére megengedi az ilyen „házasságokat”, s nemcsak azokat, amelyek az egyik fél megtérése után válnak vegyessé, hanem azokat is, amelyek már eleve vegyesházasságként lettek megkötve.³⁹ Célja a szakasszal egészen más: az egyház és Krisztus kapcsolatáról szólva hozza fel analógiaként a házasságot, s nem a házasságról való beszéd a célja, hanem teológiai magyarázat, amibe nem fér bele a vegyesházasság intézménye.⁴⁰

2.6. Tertullianus

Tertullianus a pogány féllal kötött házasságot *stuprum*-nak (meg nem engedett szexuális kapcsolat házasságtörés nélkül), illetve *adulterium*-nak (házasságtörés) nevezi. Soha nem kérdőjelezi meg ugyanakkor a vegyesházasságok jogi érvényességét, csupán mindenféle érvet felhasznál, hogy lebeszélje róla a híveket.⁴¹

38 Orig., fr. XXXV in 1 Cor. 7, 8–12; fr. XXXVI in 1 Cor. 7, 14. A kommentár „téves” értelmezéséről ld. László Odrobina: Formas y objetivos de la memoria alterada o distorsionada en el tema de los matrimonios mixtos, *La memoria: forme e finalità del ricordare nel Cristianesimo antico: XLV/III Incontro di studiosi dell'antichità cristiana: (Roma, 5–7 maggio 2022)*, Studia Ephemeridis Augustinianum 164, Roma–Firenze, 2023, 175–185.

39 Orig., fr. XXXV in 1 Cor. 7, 8–12; fr. XXXVI in 1 Cor. 7, 14. Ld. ehhez Odrobina, 2007, 88–94.

40 Odrobina – Tibiletti, 2007, 3139–3142.

41 Tert., *uxor.* II, 1–8; *mon.* 7, 5; 11, 15; *cor.* 13, 26–28. Vö.: Odrobina, 2023, 175–185.; Uő., 2007, 95–108. – Az Ad uxorem II. könyve ugyanakkor a férj halála utáni esetleges második házasságkötésről szól, mellyel kapcsolatosan egyéltelmű Pál parancsa: „tantum in Domino”, így Tertullianusnak nem kell már ezzel kapcsolatosan érvelnie.

2.7. Cyprianus

Cyprianus *De lapsis* című művében úgy mutatja be a vegyesházasságokat, mint amelyek a test bűneinek számítanak: a lélek paráznasága ezek (*fornicatio animae*), hiszen nem Istentől, hanem a bálványoktól származnak.⁴² Az *Ad Quirinum testimoniorum libri* című művében úgy fogalmaz: „akik nem keresztényekkel házasodnak, prostituálják Krisztus tagjait”. Nem nevezi érvénytelennek, nem azonosítja a paráznasággal, azonban ahhoz hasonlítja ezeket a házasságokat.⁴³

2.8. Veronai Zénó

Veronai Zénó a 4. sz. végén az önmegtartóztatásról tartott prédikációjában felhívja a figyelmet a szentségtörés (*sacrilegium*) veszélyére, mely a vegyesházasságokból származik, illetlenségnek (*dedecus*) nevezve ezeket, s felsorolja azokat a problémákat, melyek egy ilyen házasságban jöhetnek elő. A keresztények ezekben a házasságokban felkínálják tagjaikat a Sátán szolgáltnak, s kinyitják Isten templomát a pogányok előtt. Nincs ugyanakkor abszolút vagy általános tilalomról szó a püspök beszédében, s nem minősíti azokat érvénytelennek.⁴⁴

2.9. Milánói Ambrus

Milánói Ambrus Vigilius püspökhöz írt levelében nagyon határozottan óvja őt az ilyen házasságok engedélyezésétől, s közben ezeket testi vágynak (*libido*), szentségtörésnek (*sacrilegium*) és széthúzásnak (*discordia*) nevezi, ugyanakkor a kemény kifejezések ellenére sem tartja ezeket a vegyesházasságokat érvénytelennek.⁴⁵

42 Cypr. *laps.* I, 1–6.

43 Cypr. *quir.* III, 62. Részletesebben ld. Odrobina, 2007, 109–118.

44 Zen. *bom.* 2, 7.; Odrobina, 2007, 139–148.

45 Amb. *ep.* 62 *ad Vig.* Ami a házasságok érvénytelenségének a kérdését illeti, látható, hogy ha Ambrus szavait szó szerint vesszük (mintha jogi szövegek lennének), olybá

2.10. Jeromos

Jeromos Pál apostolnak az Efezusiakhoz írt levelét kommentálva el-érkezik a Krisztus–egyház párhuzamhoz,⁴⁶ s ekkor még azt is kimondja, hogy ezek a házasságok nem Krisztus törvényei szerint kötöttek, emi-att nem is házasságok, hanem *adulterium*-ok.⁴⁷ Nem találunk ugyanakkor műveiben egyetlen olyan szakaszt sem, ahol érvénytelennek nevezné a vegyesházasságokat.⁴⁸

2.11. Az ókori zsinatok

Ha az Újszövetség nem is tartalmaz tilalmat arra az esetre vonatko-zóan, amikor az első házasságot nem keresztény/katolikus féllel kívánta megkötni az keresztény egyházhoz tartozó hívő, bizonyos IV. sz.-i zsi-natok foglalkoznak a kérdéssel, ugyanakkor általános és abszolút tilalom nem került megfogalmazásra.⁴⁹

tűnhet, mintha a milánói püspök kifejezetten érvénytelennek tekintette volna eze-ket a frigyeket. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk a műfajt is: teológiai és nem kánonjogi művekről van itt szó egyelőre. Későbbi fejlemény lesz az, hogy Ambrus szövegét szó szerint beillesztik majd a középkori egyházjogi anyagokba, s onnantól kezdve valóban jogi erővel fognak bírni; ld. Odrobina, 2007, 155–181.

46 *Commentarii in IV epistulas Paulinas* 4,5.

47 Odrobina, 2007, 201–230.

48 Odrobina, 2023, 183–184.

49 Ld. Odrobina László: A sokféleségtől az egység felé - az intéstől a tiltásig: az ókori zsinatok vegyesházasságokat szabályozó rendelkezései, Bugár M. István – Pesthy Mónika (szerk.): Ókeresztény szerzők, kortárs kérdések : a kulturális diverzitás és antropológia; Válogatás a Magyar Patrisztikai Társaság III. és IV. konferenciáján elhangzott előadások szerkesztett változataiból, Budapest: Szent István Társulat 2010, 176–188.

Így a IV. sz. elején tartott elvirai zsinat ötéves vagy életfogytig tartó kiátkozással büntette azoknak a lányoknak a szüleit, akik nem katolikus házasságot kötöttek össze, s közben ezt a tettet a lélek házasságtörésének (*adulterium animae*) nevezi. Ha a férj ráadásul még pogány pap is volt, akkor a szülőket soha nem fogadhatta vissza a keresztény közösség.⁵⁰

A 314. évben tartott arles-i zsinat a pogány férfival házasságot kötő keresztény lányok számára helyez kilátásba büntetést, ám a kiközösítés idejét nem határozza meg.⁵¹ Laodiceában a IV. sz. második felében az eretnekekről mondják ki a szülők számára, hogy tilos velük házasságra adni gyermekeiket, hacsak meg nem ígérik, hogy katolikusok lesznek.⁵² Utóbbi két esetben azonban a tilalmakhoz nem fűznek semmilyen megjegyzést vagy minősítést.

3. Konklúzió

Még azokban az esetekben sem, amikor az atyák megpróbálták nagyon keményen és egyértelműen eltántorítani a keresztényeket a vegyesházasságoktól, soha nem minősítették érvénytelennek a vegyesházasságokat – ahogy a rabbik esetében láthattuk. Amikor viszont az atyák „teológiát írnak”, azaz egy szentírási szakaszt kommentálnak, vagy épp krisztológiájukat igyekeznek alátámasztani a (keresztény) házasság pár-

50 P. Lombardía: *Los matrimonios mixtos en el concilio de Elvira*, AHDE 24 (1954) 543–558.; Odrobina László: Ancora sul divieto dei matrimoni misti al concilio di Elvira, *I concili della cristianità occidentale (secoli III–V)*, Roma, 2001, 581–588.; Vilella J. P. – E. Barreda: *Los cánones de la Hispana atribuidos a un concilio iliberritano*. I concili della cristianità occidentale (secoli III–V). XXX. Incontro di studiosi dell’antichità cristiana, Roma, 3–5 maggio 2001. Roma: Institutum Patristicum Augustinianum 2002, 556–582.; Odrobina László: Pogányok contra zsidók és eretnekek az elvirai zsinaton: a vallások közti diszkrimináció egy korai példája?, *Studia iuvenalia in honorem Emerici Tegyey septuagenarii*, Acta Antiqua et Archaeologica, Suppl., Szeged, 2003, 47–53.

51 J. Gaudemet: *La formation du droit séculier et du droit de l’Église aux IVe et Ve siècles*. Paris 1979, 28–36.

52 A további kánonokról ld. Odrobina László: Der Platz des Konzils von Chalcedon in der Reihe der Synodsdekrete über die Mischehen, *Il ruolo delle religioni e delle chiese nella formazione delle società in Europa e nel Nuovo Mondo*, Szeged, 2005, 91–101.

huzamával, ilyenkor úgy beszélnek a vegyesházasságokról, mint amelyek nem lehetnek modelljei a Krisztus és az egyház közötti egységnek.⁵³ S ha teológiai szempontból időnként *stuprum*-nak, *fornicatio*-nak, *adulterium*-nak, *libido*-nak, *dedecus*-nak, *sacrilegium*-nak, *discordia*-nak vagy éppen *ante litteram* „semmisnek” is minősítik ezeket, vagy azt állítják, hogy

a, „ezek beszennyezik Isten Egyházát”,

b, „prostituálják Krisztus tagjait”,

c, „felkínálják tagjaikat a Sátán szolgáinak, s kinyitják Isten templomát a pogányok előtt”,

ennek inkább az az oka, hogy a vegyesházasságok nem harmonizálnak a krisztológiai vagy ekkleziológiai példázatukkal, mintsem hogy valós azonosítás fordulna meg a fejükben.

A kor zsinatai megfogalmaznak ugyan tilalmakat a vegyesházasságok ellen, sőt szankciókat is kilátásba helyeznek azok ellen, akik ilyen házasságokat kötnek vagy akik gyermekeiket ilyen házasságokba adják, viszont ezekben a zsinati kánonokban soha nem merül fel a házasság érvénytelenségének a gondolata, s az indoklások sem tartalmazznak ilyen kitételeket: inkább egyházfegyelmi intézkedésről beszélhetünk tehát, mintsem (házasság)teológiai megfontolásokról.

Válaszolva tehát arra az eredeti kérdésünkre, hogy van-e és ha igen, miben áll az első keresztény évszázadok keresztény házasságkonceptiója, nagyjából azt mondhatjuk erre, hogy nem volt keresztény házasságkötés, mivel a keresztények átvették a zsidó vagy a pogány római szerződéseket: mindössze az tette ezeket a házasságokat kereszténnyé, hogy két keresztény között jött létre a házasság (vagy az élettársi kapcsolat), s ezáltal ezek a házasságok Krisztus az egyházzal való misztikus kapcsolatának mintái lehettek az egyházatyák teológiájában.

Az is valószínűsíthető, hogy a fentiekben bemutatott erősen negatív fogalmak ugyanennek szóltak, így bár a római jog szerint érvényesek voltak ezek a házasságok, ám Órigenésztől kezdve kialakul annak

53 Odrobina László: A vegyesházasságok tilalma az ókori kereszténységben: kánonjog vagy krisztológia?, *Antikvitás & Reneszánsz*, 2022. december 15., 53–66.; <https://doi.org/10.14232/antikren.2022.k.53-66>.

a gondolata a keresztény teológusok között, hogy az ilyen kapcsolatok nem is házasságok (teológiai szempontból), s innentől kezdve a negatív fogalmak lassanként megalapozzák a középkorban kifejtett keresztény házasság kánonjogi koncepcióját.